

DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-26>

УДК 338.43:631.52(477)

Миськів Галина Василівна

доктор економічних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9315-8859>

Миськів Олександр-Микола Михайлович

аспірант кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3936-4006>

Коломієць Олександр Леонідович

аспірант кафедри маркетингу і логістики,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2352-762X>

Слудніков Михайло Михайлович

здобувач вищої освіти ступеня магістра,
Львівський торговельно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6652-8138>

Galyna Myskiv, Oleksandr-Mykola Myskiv, Oleksandr Kolomiets

Lviv Polytechnic National University

Mykhailo Sludnikov

Lviv University of Trade and Economics

**СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТУ
АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ****STRATEGIC PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT
OF AGRIFOOD PRODUCT EXPORTS IN UKRAINE
UNDER CONDITIONS OF MARTIAL LAW**

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням розвитку експортної діяльності в умовах воєнного стану. Проаналізовано структуру, обсяг та динаміку експорту агропромислової продукції України. Також охарактеризовано основні напрямки подальшого розвитку експорту. У статті розглянуто головні документи які регулюють подальшу експортну діяльність на національному рівні до та після введення воєнного стану в Україні. Охарактеризовано основні принципи продовольчої безпеки, яка обумовлює рівень експорту агропродукції у світі. Запропоновано основні напрями стратегічного управління аграрним сектором економіки для підвищення експорту у повоєнній розбудові, що базуються на регулюванні правил землекористування, збалансованому контролі ціноутворення та застосуванні, економіко-правові стимулятори інвестицій.

Ключові слова: експорт, аграрний сектор, інвестиції, агропромислова продукція, продовольча безпека, управління аграрним сектором.

Summary. The article explores the current state of Ukraine's agrifood product exports to identify proposals for shaping strategic export priorities in conditions of martial law. Theoretical insights into the concept of exports and its significance for the economy in today's realities are provided. Statistical indicators of Ukraine are analyzed to identify trends and analyze the dynamics and structure of exports. The changes in exports after the full-scale aggression by the Russian Federation and measures taken to mitigate the destructive consequences are examined. The analysis of documents approved by the country's leadership, laying the foundations for strategic priorities in the post-war reconstruction of the industry, is conducted. It is emphasized that current strategic priorities for the development of Ukraine's agrifood product exports should be based on the fundamental principles of food security, including the development of Ukraine's food security sector, systemic and integrated approaches, gradualism, consideration of opinions and interests of various population groups and stakeholders in addressing food security issues, innovation implementation, sustainability, environmental protection, international cooperation, and strategic

planning, social responsibility, and efficient resource utilization. Based on the study of global experience in organizing the agricultural market and managing its functioning, the main directions of state governance are identified, including the regulation of land use rules, balanced price control, and economic-legal incentives for investments. The article emphasizes that Ukraine needs to strategically adapt its mechanism of state regulation of the agricultural market to European standards, considering internal specifics and ensuring effective interaction between market self-regulation and state governance to support domestic demand and international competitiveness. In conclusion, despite the temporary preferential conditions granted exclusively to Ukraine, it is essential to consider that restoring the level of agrifood product exports to pre-2022 levels will require significantly more funds. Therefore, this economic sector will need substantial subsidies and support from the government and foreign investors.

Keywords: export, agricultural sector, investments, agro-industrial products, food security, management of the agricultural sector.

Постановка проблеми. Інтенсивність та прискореність змін у напрямках зовнішньоекономічної діяльності викликані загостренням геополітичної ситуації та наростанням активності бойових дій на території України спричиняють необхідність глибокого аналізу проблем та стратегічних перспектив розвитку експортного потенціалу. Тому сьогодні важливим напрямком подальших досліджень є стратегічні пріоритети розвитку міжнародної торгівлі, в тому числі агропродовольчої продукції, як однієї з найбільш вагомих у структурі вітчизняного експорту в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджує велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких Мельник Т.М., Янгулов Е.П., Кулмамадова А.Д. та багато інших, праці яких ми розглянули у статті.

Згідно з Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [8], «експорт товарів» означає продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (включаючи оплату в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів.

Досліджуючи полеміку інших авторів щодо цього поняття, а зокрема Т.М. Мельник вважає що експорт є суттєвим чинником впливу на економічне зростання країни та її інтеграцію у світове господарство. У таких умовах він набуває рис економічного потенціалу країни [5, с. 243]. Як вважає дослідниця Т. Сегал, однією з основних функцій дипломатії та зовнішньої політики між урядами є сприяння економічній торгівлі, заохочення експорту та імпорту на користь усіх сторін торгівлі [2]. Експортні угоди що укладаються між країнами часто носять стратегічний характер, використовуючи експорт як важіль впливу на політичну ситуацію. Так, наприклад першою реакцією Білого дому як відповідь на воєнне вторгнення Росії в Україну став указ, який забороняє як імпорт, так і експорт деяких товарів з цієї країни.

Отже, враховуючи різноманіття поглядів науковців щодо сутності експорту в умовах воєнного стану та нестабільних зовнішньоекономічних відносин, можемо стверджувати, що сьогодні експорт агропродовольчої продукції є не лише спосо-

бом отримання доходу для країни, але показником конкурентоспроможності країни на зовнішньому чи світовому ринку, враховуючи існуючий попит і забезпечуючи економічну безпеку країни.

Мета статті полягає в дослідженні існуючого стану експорту агропродовольчої продукції та з'ясуванні ймовірних стратегічних пріоритетів майбутнього розвитку експорту агропродовольчої продукції України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови країни.

Вклад основного матеріалу дослідження. У процесі стимулювання експортного потенціалу сільськогосподарських виробників велика кількість вчених пропонують не застосовувати ізольований підхід, а враховувати всі характеристики, визначені на підставі розгляду сутності цього поняття. Оскільки експортний потенціал представляє собою складну систему з взаємопов'язаними елементами, важливо враховувати, що вплив на окремі елементи має вплив на всю структуру.

Відтак, оскільки для успішної подальшої інтеграції України в європейську спільноту вирішальне значення має розвиток торгово-економічних зв'язків з державами цього об'єднання, то цей процес можливо реалізувати шляхом збільшення участі вітчизняних товаровиробників у світовій торгівлі, при цьому важливою є підтримка з боку державних інститутів.

Для отримання обґрунтованих висновків щодо масштабів та важливості зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією для економіки України, нами проведено аналіз відповідних статистичних даних Державної служби статистики та Міністерства фінансів України (за винятком тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя) з 2005 по 2022 роки.

Як бачимо, згідно даних статистики, із зростанням обсягів експортно-імпортних операцій, імпорт в Україну в останні роки хронічно випереджає експорт, а їх різниця сягає часом 8% ВВП. Що ж стосується тенденцій експорту, то саме його зростання впливає на зростання ВВП, хоча з 2015 року можна помітити значний відрив цих показників. Тому проаналізуємо яку ж роль тут відіграє експорт власне агропродовольчої сфери.

Збільшення питомої ваги аграрного сектору в процесі його залучення до світової торгівлі

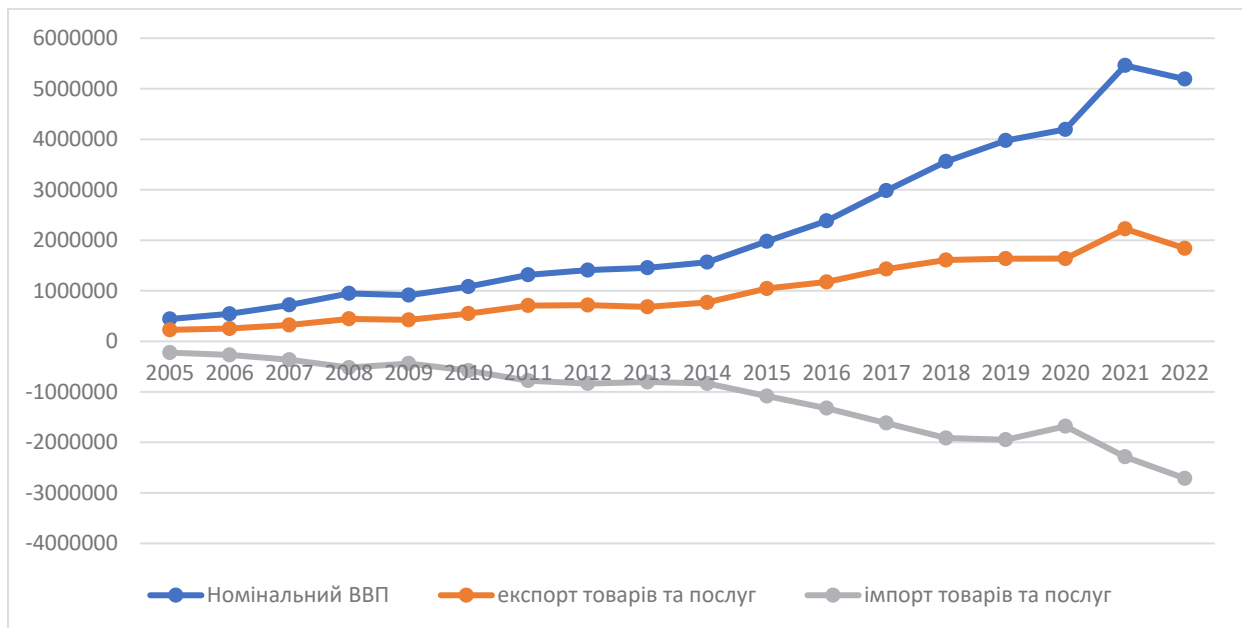

Рисунок 1 – Графічне співвідношення експорту та імпорту товарів та послуг України з номінальним ВВП з 2005 по 2022 рр.

Джерело: сформовано на підставі даних [4]

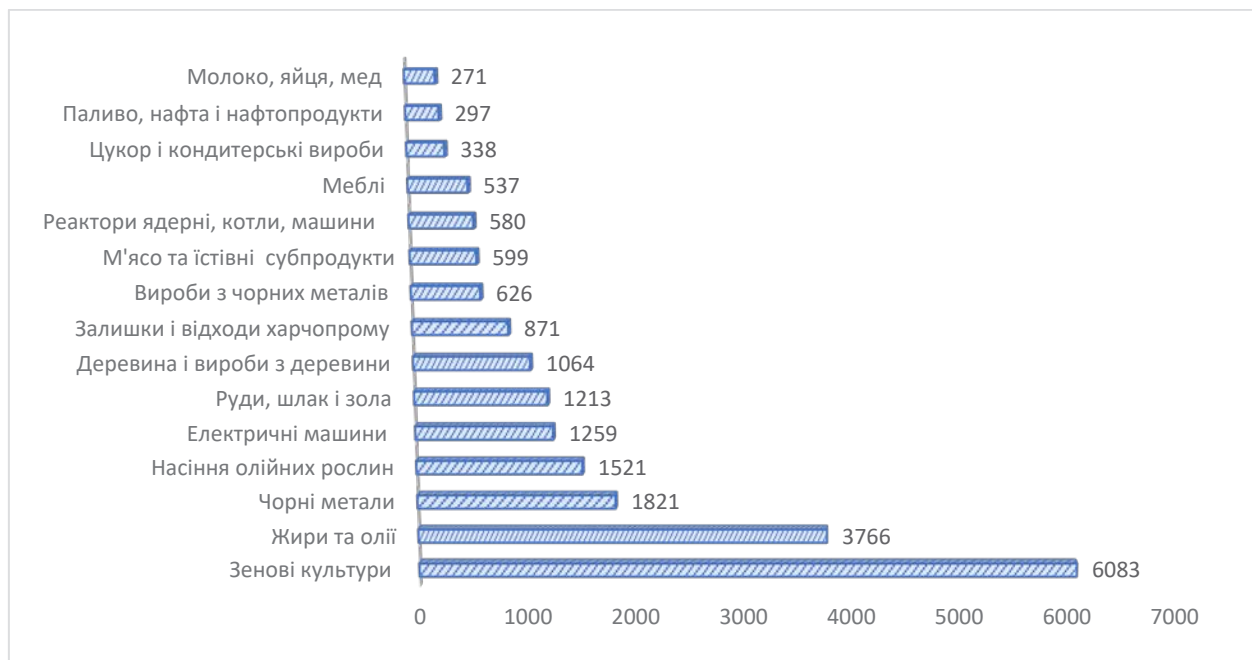

Рисунок 2 – Основні товарні групи експорту України за 8 місяців 2023 року

Джерело: побудовано на основі [6]

обумовлене зростанням експорту продукції рослинництва, що свідчить про наявний попит на ці товари на світовому ринку та відкриває потенційні можливості для розширення присутності вітчизняних товаровиробників за кордоном.

Однак, на відміну від загальної ситуації в Україні, цей сектор характеризується стійким позитивним сальдо експортно-імпоротної діяльності, яке з 2015 року постійно зростає, що

можна пояснити ускладненням геополітичного та внутрішньоекономічного становища у країні, коли темп приросту імпорту (109,2%) значно перевищив відповідний показник для експорту (93,8%). З цього можна зробити висновок, що, на відміну від загальних національних значень, аграрний сектор є важливим джерелом валютних надходжень та визначає імідж країни у очах зовнішніх контрагентів.

Однак повномасштабне вторгнення Росії в Україну спричинило великих збитків в першу чергу агропромисловій сфері. На фоні бойових дій та знищення посівних площ в Україні почали скорочуватись обсяги експорту агропродукції. Багато негативних наслідків було завдано зокрема й сфері морських перевезень Чорним морем. Це відобразилось у скороченні й суднозаходів у порти, й обсягів перевезень вантажів, що в цілому вплинуло на світове сполучення країн басейну Чорного моря. При цьому ряд продукції через великі її обсяги досить складно вивести іншим шляхом. Прикладом такої продукції є соняшникова олія, зернові культури (пшениця, ячмінь, гречка, кукурудза, рис, жито), які традиційно вивозились через морські порти Одеси, Чорноморська, Бердянська, Маріуполя, Миколаєва. Наразі через блокаду портів військами РФ та замінування акваторії Чорного моря, вивіз на експорт даних видів продукції в повному обсягу є неможливим, що є критичним як для України через зупинення зовнішньої торгівлі, так і для країн ЄС, для яких закупівля української соняшникової олії та зернових культур є стратегічно важливою.

Як зазначає Е. Янгулов, це обмежило також інтеграцію України через міжнародні транспортні коридори в міжнародне співтовариство [9, с. 72]. Велика кількість підприємств, діяльність яких в значній мірі залежить від логістики, виявились на межі банкрутства, оскільки для налагодження нових схем постачання потрібен досить значний час.

Як свідчать результати дослідження KSE Institute, загальна сума прямих збитків завданих Україні внаслідок війни, від початку повномасштабного вторгнення до квітня 2023 року оцінюється у 147,5 млрд дол, 54,4 млрд з яких становлять житлові будівлі, а 36,2 млрд – це інфраструктура, 8,9 млрд – об'єкти агропромислового комплексу [6].

На територіях, де відбувались активні воєнні дії, сільськогосподарські угіддя зазнали серйозного зруйнування, їх якість значно погіршилася, і в подальшому буде необхідно вкладати значні кошти для їх відновлення та повернення до активного сільськогосподарського використання. Розміри військового забруднення призведуть до того, що значні земельні площі, які раніше використовувались для вирощування харчової продукції, залишаться поза обробкою на невизначений термін. Зараз третина земель в Україні опинилася в зоні ризикованого сільського господарювання.

Єдиним виходом з цієї ситуації стало відновлення експорту зерна з України через Чорне море шляхом підписання 27 липня 2022 року в Стамбулі так званих «зернових коридорів». Так, за весь період дії зернових коридорів, було експортовано 29,5 млн тонн сільськогосподарської продукції, у тому числі 14,9 млн тонн кукурудзи та 8,1 млн тонн пшениці.

Однак це не убезпечило підприємства сільськогосподарської сфери від значних втрат. На кінець 2022 року збитки аграрного сектору України сягнули 6,6 млрд. доларів США, або майже 23% від всієї вартості активів сільського господарства України. Аналіз збитків від війни регулярно надає прозору інформацію про структуру та оцінку пошкоджень у сільському господарстві [7].

Також керівництво країни сформувало ряд документів, які закладають підвалини стратегічних пріоритетів повоєнної відбудови галузі. Так, однією з таких програм є Програма «Grain from Ukraine», яка є гуманітарною ініціативою з продовольчої допомоги, започаткованою Президентом України 26 листопада 2022 року та представленою під час першого інавгураційного Міжнародного саміту з продовольчої безпеки в Києві. Після саміту програма «Grain from Ukraine» отримала підтримку на суму близько 220 мільйонів доларів США. Більше 30 країн і міжнародних організацій приєдналися до програми «Grain from Ukraine» [1].

Також 4-5 липня 2022 року Президентом України було започатковано План Відновлення України, що базується на 5 основних принципах:

1. Негайний початок і поступовий розвиток;
2. Нарощування справедливого добробуту;
3. Інтеграція в ЄС;
4. Відбудова кращого, ніж було, в національному та регіональному масштабах;
5. Стимулювання приватних інвестицій [3].

Досліджуючи План щодо відновлення у секторі «Нова аграрна політика», зазначимо, що стратегічними цілями для аграрного сектору на найближчі 10 років вказується економічна трансформація агропромислового комплексу і розвиток аграрної інфраструктури. Зазначимо також, що велика кількість пунктів стосується не лише відновлення аграрної сфери, але й перебудови відповідних підходів до ведення сільського господарства. Основними пунктами є: сприяння переходу агропродовольчого сектору до «зеленого» зростання; розвиток переробних потужностей, стимулювання та розвиток переробки; повернення та відновлення сільськогосподарських земель; розвиток кооперації та органічного виробництва тощо. Однак існують в даному плані певні аспекти, які на нашу думку не є критично важливими, зокрема, погодимось з авторами Центру екологічних ініціатив «Екодія» [5], що в напрямку «Розвиток тваринництва й перенаправлення зернової та олійної сировини в тваринницьку галузь» не доцільним є з економічної та екологічної точки зору розвивати сьогодні інтенсивне тваринництво, незважаючи на те, що дана сфера активно розвивається в країнах ЄС. Це може призвести до зростання відходів в галузі, додаткові затрати ресурсів екосистеми та залучення великої кількості інвестицій для побудови фермерських господарств і їх основних засобів.

У зв'язку з цим, зазначимо, що сьгоднішні стратегічні пріоритети щодо розвитку експорту агропродовольчої продукції України повинні базуватись на основних принципах продовольчої безпеки, а саме:

– розбудови галузі продовольчої безпеки України;
– Системність і інтегрованість, яка полягає в розвитку системних підходів та інтегрованих стратегій, що охоплюють всі аспекти продовольчої системи – від агропромислового виробництва до роздрібної торгівлі.

– Поступовість і фазовість: планування та реалізація заходів у повоєнній розбудові повинні бути поступовими та запланованими, зокрема, щоб мінімізувати негативний вплив на економіку та забезпечити стабільний розвиток.

– Врахування думки та інтересів різних груп населення та стейкхолдерів у процесі вирішення питань продовольчої безпеки.

– Впровадження інновацій застосування новітніх технологій для підвищення ефективності виробництва, підвищення якості агропродуктів та забезпечення їхньої безпеки.

– Сталість та охорона навколишнього середовища – розвиток агропродовольчої галузі, який забезпечує сталість і враховує принципи екологічної безпеки.

– Міжнародне співробітництво: залучення до міжнародних ініціатив та співпраці для обміну досвідом та ресурсами, а також для створення взаємовигідних торговельних відносин.

– Стратегічне планування: розробка довгострокових стратегій та планів для досягнення стійкої та ефективної системи продовольчої безпеки.

– Соціальна відповідальність: розгляд соціальних аспектів продовольчої безпеки, таких як доступність продуктів для всіх верств населення та забезпечення справедливих умов праці у галузі.

– Ефективне використання ресурсів: раціональне використання природних ресурсів та підтримка економічно ефективної агропромислової діяльності.

Ці принципи спрямовані на створення в Україні стійкої та розвиненої системи продовольчої безпеки під час процесу повоєнної розбудови.

Крім того, вивчення світового досвіду організації аграрного ринку та управління його функціонуванням дозволило нам виокремити основні напрями державного управління в цій сфері наступним чином (рис. 3).

Розглянемо більш ґрунтовно запропоновані нами напрями стратегічного управління аграрним сектором:

Регулювання правил землекористування: цей напрямок націлений на зменшення екологічного тиску на сільськогосподарські землі, одночасно максимізуючи економічний вигаш від їх використання у виробництві сільськогосподарської продукції.

Збалансований контроль ціноутворення: передбачає ефективну політику ціноутворення, що базується на захисті виробників та використанні митно-тарифної політики для імпорту сільськогосподарської продукції.

Економіко-правові стимулятори інвестицій покликані ефективно використовувати податкове стимулювання для привертання капіталовкладників, що сприятиме збільшенню прибутковості аграрних підприємств та створенню податкових канікул інші механізми для залучення інвестицій у сектор.

Також вважаємо, що ключовими передумовами для відновлення України та приваблення інвестицій є її приєднання до НАТО та ЄС. Повне членство в цих об'єднаннях гарантуватиме посилення національної безпеки та відкриватиме доступ до нових ринків збуту і визначає необоротність важливих інституційних реформ.

Рисунок 3 – Основні напрями стратегічного управління аграрним сектором економіки для підвищення експорту

Джерело: розроблено авторами

Україна повинна стратегічно адаптувати свій механізм державного регулювання аграрного ринку до європейських стандартів, враховуючи внутрішні особливості та забезпечуючи ефективну взаємодію між ринковим саморегулюванням і державним управлінням для підтримки внутрішньодержавного попиту та конкурентоздатності на міжнародному ринку.

Укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка передбачала створення зони вільної торгівлі, може відіграти ключову роль у нарощуванні експортного потенціалу та сприянні зовнішній торгівлі нашої країни сільськогосподарськими товарами. Однак, без диверсифікації експорту українських аграріїв можуть виникнути нові проблеми, обумовлені збільшенням конкуренції з боку західноєвропейських агровиробників.

Важливо відзначити, що формування елементів механізмів оптимізації експортного потенціалу аграрного сектору України базується на необхідності впровадження політики гармонізації українського законодавства, присвяченого аграрному сектору. Це передбачає включення положень європейських законів до національного законодавства. Ми вважаємо, що це особливо важливо для:

– синхронізації митно-тарифних ставок між Україною та ЄС ґрунтується на встановленні паритетних умов щодо скасування мит і тарифів для уникнення асиметричності.

– Стандартизації і сертифікації агропродовольчої продукції: включає в себе впровадження європейських стандартів безпеки харчування, для регулювання виробництва, пакування, зберігання та транспортування продукції.

Також важливо враховувати довгострокову залежність вітчизняної економіки від імпорту певних товарів з-за кордону. З огляду на наявні квоти на зовнішніх ринках, важливо визначити потенційні обсяги аграрної продукції, які можуть задовольнити зовнішній попит, не перевищуючи його потенційної пропозиції на внутрішньому ринку. Таким чином, вирощування аграрної продукції в Україні повинно враховувати не лише потенційну рентабельність культур, а й можливості їх збуту як на внутрішніх, так і на закордонних ринках.

Висновки. Таким чином, стратегічні пріоритети розвитку експорту агропродукції в умовах воєнного стану передбачають формування вектору побудови взаємин з країнами Європейського Союзу на взаємовигідних умовах реалізації вітчизняної продукції та відновлення наявних виробничих потужностей сільського господарства. Незважаючи на тимчасові пільгові умови, що надаються виключно для України слід також враховувати що для відновлення рівня експорту агропродукції до початку 2022 року доведеться витратити в кілька разів більше коштів, тому дана сфера економіки потребуватиме суттєвих дотацій та підтримки зі сторони держави та іноземних інвесторів.

Список використаних джерел:

1. Grain From Ukraine. URL: <https://mfa.gov.ua/> (дата звернення: 10.01.2023).
2. Segal T. What Are Exports? Definition, Benefits, and Examples. 2023. URL: <https://www.investopedia.com/terms/e/export.asp> (дата звернення: 14.01.2023).
3. Аналіз Проекту Плану післявоєнного відновлення України та рекомендації Екодії. URL: <https://ecoaction.org.ua/analiz-planu-vidnovlennia-ua.html> (дата звернення: 10.01.2023).
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2023).
5. Мельник Т. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз. *Міжнародна економічна політика*. 2008. № 1-2 (8-9). С. 241-271.
6. Огляд збитків та втрат в АПК. URL: <https://kse.ua/ua/war-impacts-on-ukrainian-agriculture/> (дата звернення: 10.01.2023).
7. Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України. Другий випуск. 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf> (дата звернення: 10.01.2023).
8. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України: від 16 квітня 1991 р. № 959-XII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 14.01.2023).
9. Янгулов Е.П., Кулмамадова А.Д. Особливості впровадження стратегії сталого розвитку в Україні. *Сучасний менеджмент економічних систем в координатах парадигми сталого розвитку* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 вересня 2022). Одеса, 2022. С. 72-74.

References:

1. Grain From Ukraine (2023). Available at: <https://mfa.gov.ua/>
2. Segal T. (2023) What Are Exports? Definition, Benefits, and Examples Available at: <https://www.investopedia.com/terms/e/export.asp>
3. Analiz Proiektu Planu pislivoiennoho vidnovlennia Ukrainy ta rekomendatsii Ekodii [Analysis of the Draft Plan for the Post-War Reconstruction of Ukraine and Ecodia's recommendations]. Available at: <https://ecoaction.org.ua/analiz-planu-vidnovlennia-ua.html> (in Ukrainian)
4. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian)

5. Melnyk T. (2008) Eksportnyi potentsial Ukrainy: metodolohiia otsinky ta analiz [Ukraine's export potential: evaluation methodology and analysis]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, no. 1-2 (8–9), pp. 241–271. (in Ukrainian)
6. Ohliad zbytkiv ta vtrat v APK (2023) [Review of damages and losses in agriculture]. Available at: <https://kse.ua/ua/war-impacts-on-ukrainian-agriculture/> (in Ukrainian)
7. Ohlyad nepryamykh vtrat vid viyny v sil's'komu hospodarstvi Ukrayiny (2022) [Review of indirect losses from the war in the agriculture of Ukraine]. Druhyy vypusk. Available at: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf> (in Ukrainian)
8. Zakon Ukrainy "Pro zovnishnoekonomichnu diialnist" [Law of Ukraine "About foreign economic activity"]: vid 16 kvitnia 1991 r. No. 959–XII. Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (in Ukrainian)
9. Ianhulov E. P., Kulmamadova A. D. (September 20, 2022) Osoblyvosti vprovadzhennia stratehii staloho rozvytku v Ukraini [Peculiarities of the implementation of the sustainable development strategy in Ukraine]. *Suchasnyi menedzhment ekonomichnykh system v koordynatakh paradyhmy staloho rozvytku: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Odesa, pp. 72–74. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 22.01.2024